

بسم الله الرحمن الرحيم

اشاره

در این مورد بحث شده که آیا دانش ورزی و پژوهش در زمینه زیست فناوری و بیوتکنولوژی اصولاً مباح هست یا نه، این را با ادله ای فی الجمله اباحه اجمالی را اثبات کردیم. بعد از آن برای پژوهش و دانش ورزی در زمینه زیست فناوری نوبت به اعمال زیست فناوری رسید به تعبیری استخدام و کاربرد قوانین و قواعد حاکم بر حیات و جانوران و موجودات زنده در عرصه ها و حوزه های مختلف و گفتیم به لحاظ اهمیت به رغم این که ترتیب ساختاری که پیشنهاد داده بودیم با آن چه که الان داریم پیش می رویم متفاوت است از مسئله طب و صحت و بهداشت و درمان آغاز کنیم مقدماتاً در خصوص این که آیا فی الجمله می توان اثبات کرد که کاربری فرآیندهای زیست فناوری در قلمرو طب الصّحّة مجاز است یا نه بلکه فراتر از آن اصل کاربری آیا مجاز است که ما فرآیندهای زیست فناوری را به کار هم ببندیم؟ گفتیم به لحاظ کار علمی مانعی ندارد اما عملاً هم می توان آن چه را که در مطالعات علمی فراچنگ آوردیم به کار هم ببندیم و داشتیم این را اثبات می کردیم البته ناظر به حوزه طب و بهداشت ولو این که این بحث اعم از قلمرو بهداشت و سایر حوزه ها است یعنی ما این مبحث را در واقع حد فاصل بین اثبات جواز اجمالی پژوهش و دانش ورزی با ساحات و مجالاتی که در جنبه های مختلف مرتبط و درگیر با مسئله زیست فناوری است مطرح میکنیم.

باید توجه داشت که این بحث را بعنوان یک پل و بعنوان برزخ بین کار پژوهشی و کار عملی داریم مورد بحث قرار می دهیم ولی چون وعده کردیم که بعد از این به کاربری و مسائل مربوط به زیست فناوری در قلمرو طب و بهداشت بپردازیم، داریم این مطلب را متصل به این بحث عنوان می کنیم.

مرور ادله گذشته در باب جواز استخدام قواعد زیست فناوری

۱. اعجازهای درمانی در قرآن : مواردی که از قرآن خواستیم ادعا کنیم اصل اباحه کاربرد فرآیندهای زیست فناوری در عرصه های مختلف خاصّه در زمینه پزشکی و بهداشت و درمان مجاز است و مربوط می شود به استناد به معجزاتی که در زمینه های مختلف و خصوصاً در باب طب و درمان از سوی انبیاء اتفاق می افتاد که به نحوی تقریر کردیم و خواستیم بر اساس آن بگوییم این اجمالاً بر جواز دلالت می کند.

۲. تایید عمل زیست فناوری در قرآن : که مطرح کردیم این که گفتیم قرآن کریم بعضی از مصادیق عملی که امروزه از آن به نوعی زیست فناوری تعبیر می شود قرآن کریم آن مصادیق را تایید کرده است، تقریر فرموده است و ردع نکرده که تایید کرده و بلکه تحسین هم کرده است مثل تهجین اسب و الاغ و پدید آمدن قاطر [یعنی جفت کردن دو نوع متفاوت و عیبناک شدن متولد یعنی عقیم شدن متولد]

۳. التزام همراهی پژوهش با استخدام : بعضی از ادله ای که بر جواز دراسته (پژوهش و دانش ورزی) در زمینه زیست فناوری دلالت می کند بر جواز اعمال و استخدام این فرآیندهای زیست فناوری نیز دلالت می کند چرا که اصولاً پژوهش و دانش ورزی در بسیاری

از موارد مربوط به زیست فناوری ، جز به اعمال آن میسر نیست و لزوماً با اعمال فرآیندها و فنون زیست فناوریانه مطالعه و پژوهش اتفاق می افتد و اگر ما پژوهش و دانش ورزی در زمینه زیست فناوری را با آیات و ادله ای اثبات کنیم بطور ضمنی جواز کاربریست این فنون و فرآیندها را هم اثبات کرده ایم.

قواعد

قاعده أصالة البرائة : اصل برائت یکی از اصول بسیار بسیار مهم و پرکاربرد در فقه است هم غالب فقهای عامه این اصل را قبول دارند و آن را به کار می برند و هم غالب فقهای شیعه و یک اجماعی در پذیرش أصالة البرائة در طول تاریخ بین فقهای جهان اسلام قابل طرح است. أصالة البرائة می گوید که اصل در اشیاء و اعمال ، اباحه است تا زمانی که دلیل بر تحریم وارد نشده باشد. در زمینه ادله این اصل ، اینجا مقام بحث آن نیست. همین قدر می دانیم که در نقض و ابهام ادله ای که از آیات و روایات و خصوصاً احادیث اقامه شده است چالش های بسیاری وجود دارد و در این که روایات متعدد است و در منابع روایی شیعه و سنی اخبار فراوانی مستمسک این اصل و یا قاعده قلمداد می شود و در روایات ما هم احادیث متعددی از حضرات معصومین خاصه امام صادق (ع) وارد شده است و مرحوم آقای بروجرودی در جامع الأحادیث این احادیث را یک جا جمع کرده و طبقه بندی کرده و بحث مبسوط و فنی و مضبوطی پیرامون آن ها انجام داده است. اجمالاً می پذیریم که ما چیزی به نام اصل برائت داریم و روایاتی داریم که بر این اصل دلالت می کند البته چنان که اشاره شد بعضی از روایات سنداً محل تامل هستند، بعضی دلالتاً محل تامل هستند اما در مجموع شماری از این روایات سنداً و دلالتاً پذیرفته و قابل اعتماد و اتکاء هستند.

بررسی اجمالی ادله قاعده أصالة البرائة

روایات می گوید که {الأشیاء مطلقاً ما لم يرد عليك أمرٌ و نهیٌ} اشیاء و امور آزاد است و شما می توانید دست بزنید و مرتکب بشوید تا زمانی که امر و نهی ای وارد نشده است تا وقتی امری نیامده که از آن وجوب استفاده کنید و نهی ای نیامده است که از آن حرمت استفاده کنید حکم اباحه است یا احیاناً روایت {كل شيءٍ مطلقٌ حتى يرد فيه نصٌ} در بعضی کلمات هم هست {كل شيءٍ مطلقٌ حتى يرد فيه نهیٌ} و امثال این روایات که متعدد است.

در مجموع أصالة البرائة به ما می گوید شما در مواردی از حکم و موضوع (البته بعضی روایات دال بر برائت یا حلیت است در خصوص موضوع و شبهات موضوعیه و بعضی دیگر مربوط به حکم است) وقتی با امری مواجه هستید که حکم آن را نمی دانید یا احیاناً آن را نمی شناسید یا حکمش و یا موضوعش را نمی شناسید شما مطلق و آزاد هستید و دستتان باز است. در نتیجه ما بعضی از نمونه های زیست فناوری را اگر تردید کنیم که آیا مباح است یا نیست ، جایز است یا نیست می توانیم به أصالة البرائة یا احیاناً أصالة الحلیه در مواردی تمسک کنیم.

اشکال و جواب

این که کسی بگوید این موارد، موارد مستحدثه و مستجدّه است و احیاناً عمومات، اطلاقات و اصول شامل آن ها نمی شود ، این مسموع نیست برای این که متعلق عمومات و اطلاقات موارد موجود و محقق در عصر صدور این عمومات و اطلاقات نیست. عمومات و اطلاقات زمان مند و تاریخ مند نیستند و قواعد اصول چه بسا بتوانیم بگوییم در عهدی که دسترسی به معصوم (ع) نیست از کاربرد و کارایی بیشتری برخوردار است یعنی به تعبیر دیگری در عهد عدم دسترسی به معصوم (ع) و در عصر غیبت ما به اصول به بیش از عهد حضور نیازمند هستیم و این اصول بیش از آن که در دوره حضور موجه باشد و مورد ابتلاء و باید هم بکار بروند ، در عهد غیبت

کاربرد مضاعف دارد و بیشتر به کار می آید و این شبهه مسموع نیست و در مجموع می توانیم به این قاعده هم تمسک کنیم و به این اصل استناد کنیم و اجمالا جواز اعمال فرآیندهای زیست فناوری و زیست فناوریانه را اثبات کنیم.

قاعده تسخیر تشریعی

انواع تسخیر

۱. **تسخیر تکوینی** : بعضی آیات اشاره به این نوع از تسخیر دارند. تسخیر تکوینی ای که در واقع یک اصل انشائی تکوینی است که خدای متعال به بشر قدرت تصرف در زمین و آسمان را داده است. قدرت و توان تصرف در امکانات عادی ، مادی و مشهود را داده است. آیاتی مثل {أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلُكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَّءُوفٌ رَحِيمٌ}^۱ اینگونه آیات که دارد از فعل و انفعالاتی که در عالم ماده می تواند واقع بشود ، سخن می گوید و در عین حال می گوید شما بشر را بر این عالم مسخر کردیم این اشاره بر تسخیر تکوینی دارد. در واقع این ، اخبار از تسخیر تکوینی است. این یک اصل است که محل بحث ما این نیست.
۲. **تسخیر اجتماعی** {وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا}^۲ این آیه در واقع از یک اصل تسخیر دیگری سخن می گوید یعنی اخبار از یک امر تسخیری دیگری می کند که مربوط به تسخیر اجتماعی است و طبقات مختلف و آحاد مختلف که در درجات مختلف قرار دارند برای گذران مناسبات و روابط و امور و شئون خودشان هریک دیگری را تسخیر می کند و به خدمت می گیرد و به این شکل جامعه شکل می گیرد و به این شکل جامعه قوام پیدا می کند و به این شکل اجتماع دوام پیدا می کند. این هم یک تسخیر است.
۳. **تسخیر تشریعی** تسخیری که در این قاعده طرح می کنیم تسخیر تشریعی است یعنی می خواهیم بگوییم یک نوع تسخیر هم داریم که به نحوی انشاء تسخیر شده است یعنی خدای متعال به نحو انشائی اجازه تسخیر داده است. مراد ما از اصل یا قاعده تسخیر که بوسیله آن می خواهیم برای اثبات جواز اجمالی اعمال فرآیندهای زیست فناوریانه استفاده کنیم تسخیر تشریعی است. این گونه از تسخیر در قرآن کریم مستندات دارد. آیاتی مثل {وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ}^۳ به نظر ما اشاره به این اصل دارد زمین را برای آنام و موجودات زنده روی زمین قرار داده ایم که از آن استفاده کنند و مجاز هستند که استفاده کنند. انس و جن که مکلف هستند آن ها هم مجاز هستند بهره بگیرند و اعمال فرآیندهای زیست فناوریانه می تواند همگی یا بعضی از مصادیق این بهره مندی و بهره برداری از مواهب ارضی قلمداد بشود. یا آیه {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا}^۴ همه آن چه را در زمین است برای شما خلق کرده است. این در واقع به این معنا است که شما مجاز هستید از مواهب ارضی و از مرافق خاکی استفاده کنید. خدای متعال به شما اجازه داده است و برای شما خلق کرده است یعنی برای این که بتوانید از آن بهره برداری کنید و این در واقع یک نوع اجازه تصرفی است که خدای متعال به انسان می دهد برای تصرف در موجوداتی که در زمین هست و اعمال فرآیندهای زیست فناوریانه نوعی تصرف در موجودات زنده موجود در کره خاکی است و نیز آیه {أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ}^۵ مگر نمی بینی که خدای متعال آن چه را در زمین

حج ۶۵

زخرف ۳۲

الرحمن ۱۰

بقره ۲۹

حج ۶۵

است به تسخیر شما در آورده است. یا آیه {سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً} ۶ خدای متعال در آن چه در آسمان ها و زمین است را آن چه در بالا و پایین هست همه را مسخر شما ساخته است و بر شما نعمت های ظاهری و باطنی اش را فرو ریخته است. فرو ریخته است یعنی بتوانید بهره بگیرید یعنی استفاده کنید، در آن تصرف کنید، در آن تغییر ایجاد کنید و به هر حال اطلاق هم دارد. شما می توانید بهره برداری کنید و مطلقاً برای شما تسخیر شده است و می توانید از آن بهره برداری کنید و در آن تصرف کنید. هم چنین آیات دیگر هم مانند آیه {وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ} ۷ و آیات دیگری که احیاناً دلالت بر این اصل دارد.

به نظر ما اصل تسخیر تشریعی می تواند دلیل عامی باشد که ما از آن اباحه اجمالی تصرف زیست فناورانه در موجودات زنده روی کره زمین را استفاده کنیم و در واقع به این ترتیب دلیل دیگری بر ادله اثبات اباحه اجمالی به دست آورده باشیم.

به نظر می آید این مجموعه نکات و جهاتی که به مثابه ادله برای اثبات اباحه اجمالی اعمال فرآیندهای زیست فناورانه گفته شد و خاصه آن ادله ای که جلسه قبل مطرح کردیم ، موردهای احیاناً مرتبط با حیات، مرتبط با طب و بهداشت و درمان و احیاء و امثال آن بودند.

و صلَّ الله علی محمد و آله الطَّیِّبین الطَّاهَرین.

۲۰ لقمان ۶

جاثیه ۷